

TASAVVUF KÜLTÜRÜ VE ROMANIMIZ SÂMIHA AYVERDİ ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Mehmet DEMİRCİ(*)

Kültürün belirleyici unsurlarından birisi, hattâ başlıcası "din"dir. Bin yıldan beri İslâmiyet dâiresi içinde bulunan Türk toplulukları bu dîni daha çok tasavvuf anlayışı içinde kabul edip sevmiştir. İslâmiyet'in özü değişmemekle birlikte, milletler tarafından benimsenmiş üslûpları farklı olabilir.

Bilindiği gibi Türkler'in İslâmiyet'i kabûlünde tasavvuf inaniş ve üslûbunun tesiri büyük olmuştur. Ahmet Yesevî ve tâkipçilerinin hizmetleri bunun örneğidir. Anadolu'nun fethinde, türkleşip islâmlaşmasında Alperenlerin, kolonizatör Türk dervişlerinin, yâni çeşitli tasavvuf zümrelerinin hizmetleri târihin şehâdetiyle sâbittir. Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde dînî, sosyal ve kültürel hayâtımızda tekke ve tasavvuf mensuplarının rolleri büyük olmuştur. Tasavvuf anlayışı Müslüman-Türk'ün özüne işlemiş ve dünyâ görüşünün temellerinden biri olmuştur.

Tasavvufun genel adı "mistisizm"dir. Mistisizm her dinde ve toplumda vardır. Nerede ruh varsa orada mistisizm olacaktır. Bu hâliyle mistisizm evrensel bir olgudur. İslâmiyet'teki mistisizmin adına "tasavvuf" denmiştir.

Tasavvuf dînin bir yaşanış ve anlaşılış biçimidir. Dînin sâdece şeklinde ve dış görünüşünde kalmak yerine, onu bütün içselliği ve derinliği ile kavramak ve hayat kuralı hâline getirmeye çalışmaktır. İman, ibâdet ve ahlâk dînin üç temel unsuru olup; tasavvuf, alan olarak daha ziyâde ahlâk eğitimi ve ahlâk güzelliği üzerinde durmuştur. Bâzan gözardı edilmesine rağmen dinde asıl amaç, ahlâklı ve erdemli insan tipini ortaya çıkarmaktır. Târih boyunca tasavvuf kurumları dengeli ve olgun insan modelinin peşinde olmuştur. Böyle bir insan, mânevî erginlik ve bağımsızlığa kavuşacağından dolayı engin bir ruh dünyâsına sâhip olacaktır; o sâyede verimli ve zengin açılımlara kanatlanma imkânı bulacaktır. Bunun ürünleri de şiir olacak, edebiyat olacak, san'at olacaktır.

(*) Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Öğr. Üyesi.

Tasavvufun pratik ve teorik olmak üzere iki yönü vardır. Toplumumuzda tasavvuf öylesine etkili olmuştur ki, onun teorik yönü, pratiğiyle pek ilgilenmeyen çevrelerde bile yaygınlık kazanmıştır. Târihimiz boyunca çeşitli güzel san'at dallarımızı tasavvuf düşüncesinden ayrı olarak ele alamayız. Bir başka ifâdeyle, tasavvuf kültürünü belli ölçüde tanımadan Türk san'atına âit verimleri tam olarak anlayamayız.

Târihîmizde görülüyor ki, medreseler dînî ve insânî ilimlerle uğraşırken, tasavvuf kurumları da halk eğitimi ile berâber, bir kısım güzel san'atların merkezi ve koruyucusu olmuşlardır. İslâm medeniyetinde tasavvuf cereyanı, bütün fikir akımları arasında en fazla aktif olanı, sosyal hayat üzerinde en çok tesir icrâ edeni durumundadır. Bu medeniyet ancak tasavvuf görüşü içinde ince, san'atkârane ve derin bir vasıf kazanmıştır. Gerçekten de tekke ve dergâhlar, asırlar boyu şiir, edebiyat, mûsikî, hat, tezhip vb. çeşitli güzel san'atların beşiği olmuşlardır.

Edebiyatımıza bir göz atalım. Doğrudan veya dolaylı olarak tasavvufî tesirlerle eser veren sûfi şâirleri ve nâsirleri çıkarınız, geriye pek az şey kalır. Osmanlı nesrinin en güzel mahsûllerinden birini ortaya koymuş olan *Tazarrunâme* yazarı **Sinan Paşa** bir mutasavvıftır. **Fuzûlî** ve **Şeyh Gâlip** gibi Divân Edebiyatının; **Ahmet Yesevî** ve **Yûnus Emre** gibi dînî - tasavvufî edebiyâtın en güçlü isimlerinde hâkim olan, tasavvufî zihniyet ve neşvedir.⁽¹⁾

***

Meraklı olaylar anlatmak ve dinlemek, onların sebeplerini araştırmak en eski beşerî ihtiyâçlardandır. Hikâye ve roman bu ihtiyâca cevap vermek için doğmuş ve zamanla gelişerek birer edebiyat türü olmuştur. Eski edebiyâtımızda bu türün örnekleri olarak destanlar, halk hikâyeleri, **Leylâ İle Mecnûn**, **Kerem İle Aslı**, **Âşık Garip** gibi sözlü ve yazılı mahsûller gösterilebilir.

Tanzîmatla birlikte avrupaî tarzda yeni bir roman anlayışının şekillendiği görülür. Bu hareket önce tercüme romanlarla başlamış, **Ahmet Mithat Efendi**'den itibaren te'lif romanlar yazılmaya başlamıştır.⁽²⁾

Tasavvufî roman türünün ilk örneklerinden biri olarak **Filibeli Ahmed Hilmi**'nin (1865-1914) yazdığı *A'mâk-ı Hayâl* gösterilebilir. Vahdet-i vücûd düşüncesini temel alan bu eser 1326/1908 yılından itibaren bir kaç defâ Osmanlıca, daha sonra ise sâdeleştirilerek yeni harflerle basılmıştır.⁽³⁾

***

(1) Bk. Mehmet Demirci, *Yahyâ Kemâl ve Mehmet Akif'te Tasavvuf*, s. 15, 20, İstanbul 1993.

(2) Nihâd Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Târihi*, II, 999 vd. İstanbul 1971.

(3) Bk. Ahmed Hilmi, *İslâm Târihi*, taktîm yazısı s. XIV-XV, İstanbul 1974; *A'mâk-ı Hayal*, Tercüman 1001 Temel eser, nr. 35.

Konumuz olan Sâmiha Ayverdi (1905-1993) roman türü ile yazı hayatına başlayan ve yeterince tanınmayan yazarlarımızdan biridir. Seksen sekiz yıllık ömrünün son elli beş senesini durup dinlenmeden yazmakla geçirmiştir. Dilimizin bu usta ve îmanlı kaleminin yayınlanmış kırka yakın kitabı ve yüzlerce makâlesi bulunmaktadır.

Kitaplarından ilk dokuzu, biri hâriç, roman türündedir. Yayınlanış sırasına göre isimleri şöyledir: 1. *Aşk Budur* (1938), 2. *Batmayan Gün* (1939), 3. *Mâbette Bir Gece* (Kısa hikâyeler) (1940), 4. *Ateş Ağacı* (1941), 5. *Yaşayan Ölü* (1942), 6. *İnsan ve Şeytan* (1942), 7. *Son Menzil* (1943), 8. *Yolcu Nereye Gidiyorsun?* (1944), 9. *Mesih Paşa İmamı* (1944)⁽⁴⁾

Ayverdi'nin romanlarında tasavvuf rûhu ve kültürü önemli bir yer tutar. O, insanı, Allâh'ı, kâinatı tasavvuf anlayışı içinde ele alır. İnsanı Allâh'ına erdirtirecek kuvvetin ilim-îman ve bilhassa aşk olduğuna inanır. Bunun için de bütün ıztıraplarına rağmen eserlerinde bir ümitsizlik kokusu yoktur.⁽⁵⁾

O, romanlarında tasavvufî düşünceyi, tasavvufun telkin ettiği ilâhî aşkı, olgunluğu, iç tasfiyesini ve üstün ahlâkı bıkıp usanmadan anlatır ve tanıtır. Yazarımızın asıl amacı roman yazmak değildir; bir roman örgüsü içinde, oradaki olayların sürükleyiciliği vasıtasıyla fikrini ve mesajını duyurmaktır. Bu romanlardaki olumlu ve olumsuz tipler ve onlar vâsıtasıyla dile getirilmek istenen görüşlerin tasnif ve tahlîli bize çok şey kazandırabilir.⁽⁶⁾

Yazarımızın tasavvuf hakkındaki görüşlerinden biri şöyledir: "Tasavvuf anlayışı Müslüman-Türk'ün iliğine kemiğine işlemiş ve dünyâ görüşünün rehberi olmuştur. Bu anlayış, bencil dünyâları içine kabuk bağlamış kütteleleri uyuşukluktan ve dengesizlikten kurtararak, onlara yapıcı ve atılgan bir karakter vermiştir. Böylece asırlarca toplumun derunî sağlığını ve ictimâî âhengini temin ederek kütteleleri ferâgatli aksiyonlara itmiştir. Tasavvuf, toplumları tevhid sırlarıyla aşılıyarak güçlendirmiş ve güvenilir hâle sokmuştur."⁽⁷⁾

Böyle düşünen mütefekkirimiz bir yanlış anlamayı düzeltir: "Tasavvufu dergâhlarda haykırıp bağırarak zannedenler azîm hataya düşmüşlerdir." der.

Tasavvuf inaniş ve düşüncesi geniş şekilde dergâhlarda yaşatılmakla beraber, bu kurumların kapanmasıyla, fikir ve inanç yok olacak değildi.

(4) Bu eserlerin yeni baskıları S. Ayverdi Külliyyâtı içinde Kubbealtı tarafından yayınlanmaktadır.

(5) Bk. Banarlı, *age*, II, 1231.

(6) M. Demirci, "Sâmiha Ayverdi ve Tasavvuf", Kubbealtı Akademi M., yıl:24, nr.2, s.8, İst. 1995.

(7) Sâmiha Ayverdi, *Bağ Bozumu*, 268, İstanbul 1987.

Esâsen kapatılan sâdece tesislerdir, düşünce ve inanışa müdahâle söz konusu olamaz. İşte Sâmiha Ayverdi'nin hizmeti burda kendini göstermektedir. Hemen her türden eserinde tasavvuf inanış ve düşünüşünü başarıyla anlatmış, zengin bir kültür ve inanç malzemesinin günümüz insanına aktarılıp tanıtılmasında bir köprü vazîfesi görmüştür. O, dergâhların kapalı olduğu devirlerde, tasavvuf kültürünü eserlerinde yaşatmıştır.

***

İlk eser olan *Aşk Budur* dışındaki bütün romanlarında mekânlar ve kahramanlar yerlidir. İstanbul, Bursa ve Konya'da, içimizde ve yakını-mızda yaşayan, memleket meselelerini teneffüs eden insanlardır. Yazar *Batmayan Gün* ve sonraki eserlerinde toplumumuzun kültür problemlerine temas eder. Kendisine ve toplumuna yabancılaşmış tiplerle, değerlerine bağlı olanları karşılaştırır. İç olgunluğa ulaşmış insanların seciyesini, bunların kendilerine ve topluma olan hayrını dile getirir. Cismin ve tenin aşırı zevklerinin, hazlarının ruhta derin yaralar açacağı, rûhun da tatmin edilmesi gerektiği üzerinde durur.

Ateş Ağacı'nda Doğu ile Batının insan anlayışlarını karşılaştırır. Bu isim Kur'an'da ifâde edilen Hz. Mûsâ'ya Tanrı'nın tecellî etmesinden mühlemeldir. (A'raf sûresi 7/143). Tefsirlerin beyânına göre o sırada Mûsâ'nın ateşe ihtiyacı vardı, Allah kendisine ateş şeklinde tecellî etti.⁽⁸⁾ İlâhî aşka ulaşmak isteyen kimse de karşısına çıkan ilâhî tecellîlere mazhar olmuş insana âşık olmakta ve bir bardak su denize ulaşmaktadır.

Yaşayan Ölü'de şımarık ve gururlu bir kız olan Leylâ'nın bir Hak eri olan Gerçek Çelebi'nin dostluk halkasında nasıl piştiği, ölmeden evvel ölme sırrına ulaştığı anlatılır. Ölmeden, yâni benliğinden, gurûrundan, maddî zevk ve ihtiraslarından sıyrılmadan yaşamak, can çekişmekten başka bir şey değildir.

İnsan ve Şeytan madde ile mânânın, insanın içindeki iyiliklerle kötülüklerin, rûhla nefsin mücâdelesinin hikâyesidir.

Son Menzil romanında gerçek aşkı, yıllarca süren bir çileden sonra öğrenerek olgunluğa erişen bir ressamın hikâyesi anlatılır. Ayverdi'nin romanlarında "aşk" gerçek mânâda insan olmanın, olgunlaşmanın, hayâta gelişin anlâmını idrâk etmenin bir ifâdesidir.

Sâmiha Ayverdi *Batmayan Gün*'den îtibâren, terkedilen ve hor görülen kültür değerlerimizi ve san'at eserlerimizi çeşitli san'atkâr kahramanlar vasıtasıyla tahlîle tâbi tutar. O, hemen bütün eserlerinde insanın kendisi, öteki insanlar ve Tanrı ile münâsebetini işler. Klasik edebiyâtımızın, eski mesnevîlerin en mühim konusu olan tasavvuf inanış ve düşüncesi,

(8) Bu konuda bk. M. Tahralı, "Ateş Ağacı", *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, yıl:17, sayı:4, s.29.

bu eserler yolu ile edebiyatımıza yeniden girmiş olur.⁽⁹⁾

Yolcu Nereye Gidiyorsun? tam bir sosyal tenkittir. Osmanlı'nın çöküş dönemine âit pek çok mes'ele bu romanda yer alır. Eserin zengin şahıs kadrosu, devrin değişik tipteki insanların bir çeşit geçit resmi görünümündedir. Ayverdi bu romanıyla bir devre ışık tutmakta, çözümlüşün, kendine yabancılaşmanın sıkıntılarını dile getirmektedir. Burada da gönül eri kimselerin sevgi halkasına girenlerin övüldüğü görülür.

Mesih Paşa İmamı, medrese tahsîli görmüş mutaassıp bir câmi imamının uzun yıllar içinde geçirdiği rûhî değişimin dramatik ifâdesidir. Aşk sâyesinde bu dram mutlu sonla noktalanır. Bu romanda Balkan savaşı ve bu savaşın sürükleyip getirdiği göçmenlerin İstanbul'da çektikleri sefâlet dile getirilir.

İlk baskısı 1947 yılında çıkan *Mesih Paşa İmamı* Sâmîha Ayverdi'nin roman türündeki son kitabıdır. Bundan sonra başka nevlere ve alanlara yönelmiştir.⁽¹⁰⁾

Söz konusu ettiğimiz romanlarda geçen tiplerin konumuz açısından bir değerlendirmesini yaparsak şunlar söylenebilir: Bu tiplerin bir kısmı îmanlı, ahlâklı, fazîletli kimseler olup, kimseye gücünmeyen ve kimseyi gücendirmemeyi gâye edinen; olayların görünüşlerinin arkasında iç sebeplerinin de bulunduğu inanan insanlardır. Kötüler ve kötülükler elbette olacaktır, herkesin iyi olması mümkün değildir. Asıl olan kötülerden nefret yerine onlara benzememeye çalışmak ve onları iyilik tarafına kazandırmak olmalıdır. İnsan Yaratanı ile dostluk kurabilirse pek çok mes'elesini halleder. Hâdiseleri olduğu gibi kabul etmek bir olgunluk gereğidir. İnsan dünyâda ve âhirette mutlu olmak istiyorsa kendini bilmeli ve tanımalıdır. Olgun insanlar her zaman bulunabilir. Bunlardan bir kısmı aynı zamanda olgunlaştırıcıdır da. Bâzıları da bu olgun insanların çevresinde ve onların tesîriyle rûhî bir gelişme gösterip olgunlaşırlar. İnsan bu dünyâyâ kavga etmek için gelmemiştir. Sevgi ve dostluk, insanları ve bütün varlıkları sevmek, Yaradandan dolayı yaradılanı hoş görmek bu romanlardaki kahramanların ortak özellikleridir. Millî ve mânevî değerleri şahsiyetlerinde birleştiren ve bunları kişiliklerinin ayrılmaz bir parçası yapan bu insanlar, dâimâ içinde yaşadıkları topluma faydalı olmayı kendilerine gâye edinmişlerdir. Bunlar iç ve dış güzelliklerini dengelemiş insanlardır.⁽¹¹⁾

İşte bu tipler tasavvuf kültürünü iyi hazmetmiş, onu gündelik hayatta yaşanır hâle sokmuş kimselerdir. Yazarımız bütün bunları tabîf ve rahat bir biçimde romanlarında yansıtma başarısını göstermiştir.

(9) Bk. K. Yetiş, *Sâmîha Ayverdi Hayâtı ve Eserleri*, 27, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara 1993.

(10) Ayverdi'nin eserlerinin listesi için bk. Kâzım Yetiş, *ag eser; Kubbealtı Akademi Mecmûası*, yıl: 17, sayı: 4, Yazı Hayâtının 50. yılında Sâmîha Ayverdi Hâtıra Sayısı.

(11) Kâzım Yetiş, *age*, 34-35.

BİR İLİM VE İRFAN ÂBİDESİ ALİ FUAT BAŞGİL

Zeynep ULUANT

Kendisiyle *Din ve Laiklik* adlı eserini okurken tanıştığımı söyleyebilirim. Zira o güne kadar, onun hakkında etrafımdan işittiklerim ve muhterem zevcesinden duyduklarım dışında edinilmiş sağlam bir intibâım yoktu. Vefat ettiği yıllarda da küçük bir çocuk olduğum düşünülürse, onu sâdece annem ve babamın Hukuk Fakültesi yıllarında hocalığını yapan kıymetli bir zat olarak tanımuştum. Değerli zevceleri Nüvîde Başgil Hanımefendi, Feneryolu'ndaki evinde hazırladığı mütene sofralarda dostlarını kabul ederken ben de âilenin küçük kızı olarak bulunduğumu hatırlıyorum. Eşine az rastlanır bir edebî ve mânevî havada yapılan o tatlı sohbetlerin tadı hâlâ damağımdadır.

Seneler sonra, Kubbealtı Vakfı adına tekrar baskıya hazırlamak üzere *Din ve Laiklik* adlı kitabımı incelediğimde Başgil Hoca'nın ne mübârek bir ilim adamı olduğunu anladım. 1954 de ilk baskısı yapılan bu eser hâlâ aktüalitesini muhâfaza eden bir hassas mes'eleyi öyle güzel ve akıcı bir üslupla inceleyip çözüm yolları sunuyordu ki hayran olmamak imkânsızdı. Kitabın ilk sayfasında yer alan şu ibâre ve önsözde yer alan, bunu teyid eder mâhiyetteki satırlar ne büyük bir samimiyet ve ihlâs örneğiydi. **Dinen günahkâr olmak dîni sevmeye ve dindarın saadetine imrenmeye mâni değildir.** Daha sonraki sahifede hayâtının iki kıymetlisine yazılmış birer şükran cümlesi aynı zamanda kadirşinas ve müşfik mîzacının da bir göstergesi değil miydi?

Ehl-i din ve takvâ babam Mehmed Şükrü Efendi! Senin ebediyetlerdeki rûhûnun şâd olması için.

Aziz eşim Nüvîdem, senin gayret verici teşviklerin ve sıcak harfmin olmasaydı bu eserçik gün görmezdi. Minnet sana!

Peşisıra gelen önsözde yer alan bâzı bölümler ise eserin yazılma sebebini ve yazarının dikkate değer hâlet-i rûhiyesini göstermesi açısından